

Slovenský národopis

4

40 - 1992

Na obálke:

1. strana: Gajdoš Gustáv Adamec (nar. 1909) z Malej Lehoty, okr. Žiar n. Hr. Typ trojhlasných gájd. Foto z festivalu v Strážnici 1986 Tibor Szabo
 4. strana: Štvorhlasné gajdy z okolia Nitry. Interpret a výrobca Anton Vranko z Bratislavy. Foto na festivalu v Strážnici 1986 T. Szabo
- K článku B. Garaja K niektorým problémom transkripcie ľudovej nástrojovej hudby.

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Czechoslovakia. This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, books reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk culture, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Contact address: **Slovak Academic Press, Ltd.**

**P.O. Box 57
Nám. Slobody 6
810 05 Bratislava, Czecho-Slovakia**

HLAVNÝ REDAKTOR

Milan Leščák

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Lubica Chorváthová

Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Lubica Droppová, Božena Filová, Emília Horváthová, Václav Hrníčko, Josef Jančář, Milan Kiripolský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Martin Mešša, Ján Mjartan, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

Všetky štyri čísla 40. ročníka sponzorovala Slovenská hudobná únia - Spolok hudobného folklóru, folklórny súbor Lúčnica a Slovenská poľnohospodárska banka.

OBSAH

K štyridsiatemu výročiu založenia časopisu Slovenský národopis (Milan Leščák) 355

ŠTÚDIE

Profantová Zuzana: K príznakom kompozično-jazykovej, sémantickej a poetickej štruktúry folklórneho žánru 359

Samson Ivo: K fenomenológii náboženských pútí ... 371

Moravická Lucia: Hudobný folklór v džezze a populárnej hudbe 382

Leščák Milan: The Periodical "Slovak Ethnology" and its role in the Development of Slovak Ethnology (On the 40th Anniversary of its Establishment) 388

DISKUSIA

Rozhovor s profesorom Vilmosom Voigtom (Milan Leščák) 396

Garaž Bernard: K niektorým problémom transkripcie ľudovej nástrojovej hry 399

Kovačevićová Soňa: Dozvuky jednostranného bádania vzťahu "slová a veci" v etnografii 422

Mušynka Mykola: Na margo odpovede prof. P. R. Magocsiho 427

MATERIÁLY

Srb Vladimír: Ukrajinské-rusínske obyvateľstvo v Československu 1970-1990 429

Stoličná Rastislava: Tradičné židovské sviatky a ich charakter v bratislavskom prostredí 454

Mešša Martin: Bardejovský zrubový dom 466

ROZHLADY - SPRÁVY - GLOSÝ

Za Václavom Frolcom (1934-1992) Ján Botík 477

10. Kongres ISFNR, Innsbruck 4.-11.7.1992 (Gabriela Kiliánová - Eva Krekovičová) 481

Fenomén nacionalizmu (Richard Neil Wallace) ... 483

38. Folklórny festival vo Východnej (Jadranka Horáková) 48

Konferencia o P. Paulínovi Bajanovi OFM v Skalici (Peter Michalovič) 48

Už pätnásť ročníkov Národopisných táborov Slovákov v Maďarsku za nami (Andrea Kadlecová) 48

RECENZIE - ANOTÁCIE

Gajdoš M. - Konečný S.: K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch (Michal Kalavský) 48

Sadowski A.: Narody wielkie i małe. Białorusini w Polsce. (Tomáš Gronský) 49

Možný I.: Proč tak snadno?... Některé rodinné důvody sametové revoluce (Peter Salner) 49

Majtán M. a kol.: Historický slovník slovenského jazyka I-II (Ivona Benčíková) 49

Krupa A.: Poverový svet Slovákov v juhovýchodnom Maďarsku (Regina Tomeková) 49

Paličková-Pátková J.: Ľudová výroba na Slovensku (Juraj Zajonc) 49

Králik J. - Ordoš J.: Výčapky (Jaroslav Čukan) ... 49

OBSAH 40. ROČNÍKA

CONTENTS

STUDIES

Profantová Zuzana: Towards the Characteristics of the Composition-Language, Semantic and Poetic Structure of the Folklore Genre 355

Samson Ivo: Towards the Phenomenology of Religious Pilgrimages 371

Moravická Lucia: Musical Folklore in Jazz and Popular Music 382

Leščák Milan: The Periodical "Slovak Ethnology" and its Role in the Development of Slovak Ethno-

logy. (On the 40th Anniversary of its Establishment)
(in English)388

DISCUSSION

n Interview with Professor Vilmos Voigt (Milan
Leščák)396
a raj Bernard: Towards Some of the Problems of
the Transcription in the Playing of Folk Instruments 399
ovačevičová Soňa: The After-Effects of based
Research into the Relationship "Wörter und Sachen"
in Ethnography422
ušynka Mykola: On margin of Professor P. R.
Magocsi's replay427

MATERIALS

rb Vladimír: The Ukrainian-Rusyn Population in
Czechoslovakia in the Years 1970-1990429
toličná Rastislava: Traditional Jewish Celebra-
tions and their Characteristics in the Bratislava Area 454
ešša Martin: The Bardejov Log Houses466

HORIZONS-NEWS-GLOSSARY

Memory of Václav Frolec 1934-1992 (Ján Botík) .477
he 10th Congress of the International Society for Folk
Narrative Research, Innsbruck 4.-11.7.1992 (Gabrie-
la Kiliánová - Eva Krekovičová)481
he Phenomenon of Nationalism (Richard Neil
Wallace)483
he 38th Annual Folklore Festival in Východná
(Jadranka Horáková)485
he Conference about Pater Paulinus Bajan OFM in
Skalica (Peter Michalovič)486
he 15th Anniversary of the Ethnographic Fieldschool
of Slovaks in Hungary (Andrea Kadlecová)487

BOOK REVIEWS - ANNOTATIONS

CONTENTS OF 40th VOLUME

INHALT

STUDIEN

rofantová, Zuzana: Zu den Merkmalen der
kompositions-sprachlichen, semantischen und
poetischen Struktur der FolkloreGattung359

Samson, Ivo: Zur Phänomenologie der Religions-
wallfahrten371

Moravická, Lucia: Musikfolklore im Jazz und
Popmusik382

Leščák, Milan: The Periodical "Slovak Ethnology"
and its role in the Development of Slovak Ethno-
logy (On the 40th Anniversary of its Establishment) .388

DISKUSSION

Ein Gespräch mit Professor Vilmos Voigt (Milan
Leščák)396

Gara j, Bernard: Zu manchen Problemen der Trans-
kription des volkstümlichen Instrumentalspieles ...399

Kovačevičová, Soňa: Nachklänge der einseitigen
Forschung der Beziehung "Worte und Sachen" in
der Ethnographie422

Mušynka Mykola: Ad Marginem zum Antwort von
Prof. P. R. Magocsi427

MATERIALIEN

Srb, Vladimír: Die ukrainisch-ruthenische Population
in der Tschechoslowakei 1970-1990429

Stoličná, Rastislava: Traditionelle jüdische Feiertage
und ihr Charakter im Bratislava Millieu454

Mešša, Martin: Blockhaus aus Bardejov466

RUNDSCHAU - INFORMATIONEN - GLOSSEN

Nachruf nach Václav Frolec (1934-1992) (Ján Botík) 477
10. Kongress ISFNR in Innsbruck 4.-11.7.1992 (Gabrie-

la Kiliánová - Eva Krekovičová)481

Phänomen des Nationalismus (Richard Neil Walla-
ce)483

38. Folklorefestival in Východná (Jadranka Horá-
ková)485

Konferenz über P.P. Bajan OFM in Skalica (Peter
Michalovič)486

Schon fünfzehn Jahrgänge der volkskundlichen Lager
der Slowaken in Ungarn fanden statt (Andrea
Kadlecová)487

BÜCHERBESPRECHUNGEN - ANNO- TATIONEN

INHALT DES 40. JAHRGANGES

TRADIČNÉ ŽIDOVSKÉ SVIATKY A ICH CHARAKTER V BRATISLAVSKOM PROSTREDÍ

RASTISLAVA STOLIČNÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Dejiny židovstva sú organickou súčasťou dejín Slovenska. Židia žijú na tomto území prinajmenšom jedno tisícročie a pritom o ich dejinách, náboženstve, obradoch a zvykoch vieme žalostne málo. Dlhé obdobie panovala v týchto otázkach opatrnosť a často aj nechuť bližšie sa zoznámiť s kultúrnymi tradíciami židovského etnika.¹

V zahraničí jestvuje k tejto problematike dostatok pramennej literatúry, no na Slovensku až donedávna takmer absentovala. S nedostatkom dostupnej literatúry súvisí aj neznalosť všetkého, čo sa týka židovstva, a to aj v odborných kruhoch. Z hľadiska kultúrnej histórie by bol potrebný najmä fundovaný výklad z hľadiska religionistiky, ktorý by objasnil základné princípy, vývin a kontext židovského náboženstva, ktoré je viac ako štyritisíc rokov staré, avšak pre spôsob života židovskej komunity kdekoľvek na svete rozhodujúce.

O čiastočné vyplnenie medzery sa chce pokúsiť aj tento príspevok, ktorý vznikol ako odraz výskumov židovskej komunity v Bratislave v rámci výskumnej úlohy NÚ SAV "Etnokultúrne procesy vo veľkých mestách Európy". Je koncipovaný najmä pre potreby etnografických štúdií. Každý sviatok je vysvetlený najskôr z hľadiska jeho významových rovín, to znamená z hľadiska agrárneho rítu, z hľadiska náboženských predpisov a z hľadiska dejinného významu. Zároveň prináša obraz akejkoľvek ideálnej oslavy sviatku, ako ju predpisuje náboženstvo. Záverečná časť každého textu je venovaná popisu sviatku v bratislavskom prostredí v období 30. rokov 20. storočia. Na tomto mieste treba povedať, že väčšina informácií o sviatkoch a ich charaktere je od informátorov, ktorí pochádzajú zo židovských ortodoxných rodín,

ktoré svätili všetky predpísané sviatky. Za 1. ČSR bola však v Bratislave židovská komunita už pomerne dosť štruktúrovaná, a to nielen z hľadiska ekonomického, sociálneho, ale aj náboženského. Popri ortodoxných rodinách tu žili rodiny neologické, ktorých vzťah k náboženstvu bol menej konzervatívny. Už v tej dobe sa medzi Židmi objavovali aj ľudia, ktorí prestali rešpektovať náboženské predpisy úplne a aj oslavy sviatkov v rodine prispôbili okolitému kultúrnemu modelu, ktorý vychádzal z kresťanských tradícií.

Židovský kalendár

Židovský kalendár je lunárny, riadi sa fázami Mesiaca. Preto pripadajú židovské sviatky každý rok na iný dátum. Diferencia lunárneho roku oproti slnečnému je viac ako 11 dní. Za 19 rokov to predstavuje 210 dní, teda 7 mesiacov po 30 dní. Týchto 7 mesiacov sa pridáva sedemkrát počas 19 rokov do kalendáre formou trinásteho mesiaca. Ten sa pripája za mesiac menom adar a nazýva sa veadar. Rok s trinástimi mesiacmi sa označuje ako *ibbun* (prebytočný). Jestvujú však ďalšie pravidlá, ktoré určujú počet dní v niektorých mesiacoch. Počet dní v mesiacoch je 29 alebo 30. Názvy jednotlivých mesiacov židovského kalendára sú: *nisan, ijar, sivan, tamuz, av, elul, tišri, chešvan, kislef, tevet, ševat, adar (veadar)*.²

Roš hašana - Nový rok

Hebrejské slovo *roš* znamená hlava alebo začiatok, *hašana* znamená rok. Ich spojenie znamená začiatok nového roka. Židia vítajú Nový rok v introspektívnom duchu, hodnotia svoje skutky za uplynulý rok, prosia Boha o požehnanie pre

nadchádzajúci rok prostredníctvom modlitby, kňaza, dobročinných darov a návštevami príbuzných. Sviatok trvá 2 dni, počas 1. a 2. tišri.³

Roš hašana otvára rad sviatočných dní, ktoré sa nazývajú veľké sviatky a je spojený s najvýznamnejším sviatkom židovského roku, s Jom kipurom, ktorý pripadá na 10. tišri. Obdobie medzi oboma sviatkami je obdobím vnútornej meditácie a duchovnej aktivizácie. V žiadnom prípade Nový rok nie je hlučnou zábavou spojenou s alkoholickými nápojmi.

Podľa náboženskej tradície na Roš hašana Boh rozhoduje o osude každého človeka v nadchádzajúcom roku a skúma jeho predošlé činy. Poznanie vlastných chýb a následné úprimné pokánenie môže priviesť človeka k zmiereniu s Hospodinom. Tento deň je výročím šiesteho dňa stvorenia sveta, keď prvý človek Adam spravil prvé kroky. Na 1. tišri tiež pripadá narodenie Izáka, deň jeho obetovania, aj deň Samuelových narodenín. Obetovanie Izáka jeho otcom Abrahámom symbolizuje zvuk baranieho rohu - *šóferu*, na ktorý sa v synagóge v tento sviatok trúbi. Mimo synagógy, na brehu rieky alebo potoka, sa modlí modlitba *tašlich*, čo symbolizuje odplavenie hriechov tečúcou vodou.

Je zaujímavé, že mesiac tišri, v ktorom sa začína Nový rok, je siedmy a nie prvý v poradí. Súvisí to s príkazom, ktorý dal Hospodin Židom po odchode z otroctva v Egypte, aby začali počítať mesiace. Teda prvý mesiac je nisan, keď Židia odišli z Egypta, ale začiatok roka je prvý deň siedmeho mesiaca.⁴

Rok hašana má v židovskej tradícii hlboké korene a aj jedlá, ktoré sú s ním späté, majú zvláštny význam a presne určené dôvody ich podávania. Ich farba, tvar alebo druh vyjadrujú určité pranie pre budúci rok. Môžu sa odlišovať v rôznych židovských komunitách na svete, ale vyjadrujú to isté: vrúcne želanie lepšieho roka. V prevažnej časti sveta tieto jedlá zahrňujú: rybu, symbol úrodnosti. Obyčajne sa podáva aj s hlavou, čo vyjadruje túžbu dostať sa dopredu, uspieť. Podáva sa mrkva nakrájaná na kolieska, ktorá svojím tvarom a farbou pripomína mince. Pripraví sa biely domáci chlieb tzv. *challah*, osladený hrozienkami, ktorý vyjadruje želanie zdravia. Kúsky sviatočného chleba sa namáčajú do mištičky s medom, čím sa vyjadruje nádej na sladký nový rok. Na stole býva aj veľa ovocia a zeleniny, ktoré symbolizujú budúcu bohatú úrodu. Nesmú chýbať jablká. Sviatok začína slávnostnou večerou. Na stole býva prestretý najkrajší rodinný obrus, príbory a servis. Stred stola sa ozdobí jablkami a sviečkami v svietnikoch, ktoré sa zapália po západe slnka. Na stole je aj zdobený pohár naplnený vínom

na *kiduš* - požehnanie vínom, mištičky medu s plátkami jablák a sviatočné chleby prikryté servítkou na požehnanie chlebom.⁵

V bratislavskom prostredí sa Nový rok v dialekte nazýval *Roš šašóne* a informátori si spomínali najmä na trúbenie *šóferu*, ktorý sa v tento sviatok ozýval zo synagógy. Rodičia deťom hovorili, že vtedy Pán Boh zapíše každému, aký bude mať nasledujúci rok. Ľudia chodili sviatočne oblečení a nepracovali. Aj na začatie svetla si zavolali cudzích ľudí. V týchto dňoch sa zdržiavali takmer celé dni v kostole. Na druhý deň sviatku poobede chodili k Dunaju "vytriasať hriechy". Robili to symbolicky vreckovkou, v ktorej boli omrvinky z jedla. Na Roš hašana sa piekli pletené chleby - *barchesy*, na stoloch v mištičkách bol med a varila sa mrkvová omáčka, ktorá sa podávala k mäsu. Med aj mrkva symbolizovali sladký budúci život. Zásadne sa nejedlo nič kyslé.

Jom kipur

Podľa židovskej tradície boží súd o človeku a jeho osude pre budúci rok sa uskutočňuje na Roš hašana, avšak konečný verdikt je pridelený až v deň zmierenia, Jom kipur. Preto je obdobie medzi oboma sviatkami zasvätené modlitbám, dobročinnosti, spytovaniu a skúmaniu vlastných skutkov a myšlienok. Pozdravy, ktoré si ľudia vymieňajú na Roš hašana vyjadrujú všeobecné želania do Nového roku, pozdravy na Jom kipur sú špecifickejšie. Znejú napríklad takto: "Nech je váš konečný verdikt priaznivý".

Jom kipur pripadá na 10. tišri. Je aj dňom pôstu, ktorý začína večer pred sviatkom od západu slnka a trvá 24 hodín do západu slnka. V tento deň nie je dovolené jesť ani piť. Sviatok symbolizuje, že šlovek sa na jeden deň môže vzdať všetkých lákadiel a rozkoše. Tým sa prehlbuje aj zmysel modlitieb a náboženského vyznania. Pôst sa končí za zvukov trúbenia šófaru.⁶ Jom kipur je jediný sviatok, na ktorý sa vzťahuje tórou predpísaný dlhší pôst. Zakázaná je aj akákoľvek práca a zakazujú sa aj telesné pôžitky. Súčasťou predpisov je aj zákaz kúpania a krémovania. Pri návšteve synagógy sa zakazujú nosiť kožené topánky, ktoré v minulosti symbolizovali prepych.

Podľa starých zvykov zapaľuje na Jom kipur hlava rodiny dve biele sviečky, jednu doma a druhú v synagóge. Symbolizujú dve druhé tabule zákona, s ktorými v tento deň schádzal Mojžiš z hory Sinaj. Na tento sviatok sa v synagóge schádzajú aj fudia, ktorí inak do kostola nechodia. Atmosféra je slávnostná a vážna. Veriace ženy sú oblečené do bielych šiat, čo symbolizuje čistotu a nový život. Prvá z modlitieb je

Kolnidre (všetky sfuby). Vyjadruje ľútosť a pokánie za všetky falošné sfuby.

Ludovým zvykom je *kappara* alebo tiež *kappores*. Kohút alebo sliepka sa zatočí nad hlavou a pritom sa hovorí 107. žalm a modlitba Synovia človeka. Tento obrad symbolizuje prenesenie hriechov človeka na zvieru.⁷

Deň pred Jom kipur, na *Erevjom kipur* sa varia ľahké jedlá, ktoré majú pôst uľahčiť. Po jeho skončení sa podáva slávnostná večera, podobná ako v predvečer Roš hašana.⁸

Aj v Bratislave na Jom kipur chodili do kostola aj takí ľudia, ktorí boli inak v otázkach viery veľmi vlažní. Dodržiaval sa prísny pôst, u veľmi pobožných až tak, že si nesmeli ani vypláchnuť ústa. Pôst sa smel porušiť len v prípade chorých ľudí, ktorým by sa ním ohrozil život. Museli ho dodržiavať aj chlapci a dievčatá od 13 rokov. Pred západom slnka v predvečer sviatku sa naposledy večeralo, bola to napríklad drobková polievka, dusená hydina s omáčkou. Večera po skončení pôstu na druhý deň bola opäť ľahká, aby nebol organizmus zatažený. Ženy, ktoré ho držali, obliekali si na tento sviatok biely odev a vlasy zakrývali bielou šatkou. Ženatí muži si v kostole obliekali cez odev bielu rituálnu košeľu - *kitel*. V tento deň bolo zakázané pracovať, obchody boli zatvorené.

Sukkot

Štyri dni po vážnom Jom kipure, večer 14. tišri, prichádza obdobie radosti. Je to Sukkot, sviatok stánkov. Toto slovo znamená doslovne chatrč, stánok. Známý je aj pod menom sviatok Tabernachu. Pripadá do obdobia jesennej rovnodennosti, trvá sedem dní, z čoho sú hlavnými sviatkami prvé dva dni. Sviatok má dva významy. Je poďakovaním za úrodu, radostná oslava dožinkov a vinobrania. V Izraeli sa vtedy roľníci vydávali na púť do Jeruzalema, aby priniesli dary z úrody do svätého chrámu. Druhá rovina sviatku pripomína putovanie Židov z otroctva v starovekom Egypte za slobodou do Izraela, ktoré sa uskutočnilo pred štyritisíc rokmi. Počas 40 ročnej púte po púšti Židia bývali v dočasných búdach. Celé obdobie sviatku sa nazýva *Z'man simchateru* (čas našej radosti) a tóra sa o ňom viackrát zmieňuje. V tretej knihe Mojžišovej môžeme napríklad čítať: "V stanoch budete bývať po sedem dní, aby vaši potomkovia vedeli, že som svoj ľud nechal bývať v stanoch, keď som ho viedol z Egypta." Podľa tohto príkazu zvyknú si Židia stavať na tento sviatok ľstím pokryté stany, kde počas sviatku jedávajú. Sviatok Sukkot sa oslavuje aj v synagóge, kde je obyčajne postavená obecná chata.

Typickým atribútom sviatku je kytica, tzv. *lulav*, ktorá sa skladá zo štyroch prvkov stromu. Sú to vždyzelené listy myrty, prúty potočnej vŕby, palmové listy (nazývané *lulav*) a citrusový plod, ktorý sa volá *etrog*. Do lulavu sa viažu tri výhonky myrty, dva vŕbové prútky a jeden palmový list. Voľne sa priloží *etrog*. Rôzne prvky tejto kytice symbolizujú, že napriek tomu, že sú ľudia rôzni, majú držať spolu. V synagóge sa ľudia modlia tak, že držia lulav v pravej ruke a *etrog* v ľavej. Pri modlení lulavom mávajú na štyri svetové strany, smerom hore a dolu. Vyjadrujú tak vieru vo všadeprítomného Stvoriteľa.⁹

Celé generácie sa zachováva medzi Židmi zvyk stavať si *sukkot* - stánok. Steny sa robia z plachiet alebo kobercov, vetvy slúžia ako strechy, aby prepúšťali blikot hviezd. V stánku je stôl a lavice, ozdobené obrázkami a kvetmi. Počas sviatku tam ľudia jedia, spievajú, rozprávajú sa a zabávajú s priateľmi. Hojnosť úrody symbolizuje výzdoba z kvetov a ovocia a množstvo zeleniny a ovocia v jedlách. Tradičnou špecialitou na Sukkot je plnená kapusta a krúpová polievka.

Na 8. deň Sukkotu sa oslavuje *Simchat tóra*, čo znamená byť šťastný s tórou. V tento deň sa končí celoročné odriekanie zo svitkov tóry a čítanie sa začína odznova. Slávnosť sa uskutočňuje v kostole. Tóra sa vyberie zo svätej schránky a nosí sa dookola, pričom ľudia spievajú a tancujú.¹⁰

Aj bratislavskí Židia si na tento sviatok, ktorý volali aj *Sykes*, stavali stánky, v ktorých počas neho jedávali. Stánky stavali najmä na dvoroch domov, na balkónoch, na strešných terasách. Tí, čo túto možnosť nemali, zahovorili si stoly u rodiny alebo známych. Steny stánkov bývali z plátna, strechy sa pokrývali vetvami s ľstím alebo šachorinou. Boli ľudia, ktorí sa prechodne zaoberali predajom týchto rastlín. V synagóge sa doteraz stavia aj spoločná chata, kde môžu prísť tí, čo nemajú inú možnosť. V stánkoch sa jedol predovšetkým hlavný chod, veľmi nábožní ľudia tam jedli všetky pokrmy. Keď niekto prichýlil do svojho stánku cudzích ľudí, tí si svoje jedlo prinášali so sebou. Ľudia spolu len stolovali, nebola to hostina pre pozvaných. V stánku stál dlhý stôl prestretý bielym obrusom, na stole boli svietniky, veľa kvetov. Kvetmi sa zdobili aj steny. Ľudia sedávali na laviciach alebo stoličkách, ktorých bolo toľko, aby si mohol sadnúť každý. Na rozdiel od všedných dní strava bola slávnostnejšia, na raňajky sa podával namiesto chleba koláč s kávou, na obed väčšinou hydina, tefacina alebo hovädzina s prílohami. Výnimočne sa vtedy pripravila aj hus. Najvýznamnejšie

boli prvé dva dni sviatku. Vtedy sa nepracovalo, ale smelo sa variť.

Chanuka

Židovský kalendár pokračuje sviatkom *Chanuka*. Slávi sa 8 dní od 25. kisleva, čo býva okolo zimného slnovratu. Sviatok pripomína opätovné vysvätenie jeruzalemského chrámu, ktorý bol zneuctený pohanským vojskom sýrsko-gréckeho kráľa Antiocha v roku 165 pred n.l. Po víťaznom povstaní židovského obyvateľstva, ktoré viedli Maka-bejci, našli svätý chrám spustošený. Ľudia ho začali čistiť a pripravovať na pôvodnú náboženskú službu. V chráme našli len jedinú nádobu s posvätným olejom do svietnika. Olej však vydržal svietiť 8 dní, dokiaľ nebol vyrobený olej nový. Sviatok je teda spomienkou na tento zázrak, ktorý sa stal v jeruzalemskom chráme. V tento čas sa slávnostne osvetľujú domy i chrámy, preto sa mu tiež hovorí sviatok svetiel.¹¹

Na tento sviatok sa používa tzv. *chanuková menorá*, svietnik s deviatimi ramenami. Osem ramien je určených pre chanukové sviečky, deviate rameno slúži na upevnenie tzv. *šamesu* - sluhu. Najprv sa vždy zapáli sviečka v tomto ramene a od nej postupne každý deň ďalšia. Na konci sviatku sa nemá pracovať, ani ženy nemôžu vykonávať domáce práce. Chanuka je veselým sviatkom. V európskych krajinách bolo počas horenia sviečok zvykom hrať sa večer spoločenské hry. Populárny bol *trendel* alebo *stellein*. Bol to akýsi malý vlčok, na ktorom podobne ako v kockách, boli symboly určujúce hodnoty, ktoré hráč získal.¹²

Chanuková menorá. Grafický list z r. 1723. Repro L. Mišurová, SNG Bratislava

Úzka spojitosť medzi tradičnými chanukovými jedlami a zázrakom s olejom, sa vyjadrovala tak, že sa pripravovali jedlá vyprážené na oleji.¹³

Bratislavskí informátori si spomínajú, že chanukovú menoru mala každá rodina. Zámožnejší zo striebra, chudobnejší z mosadze a bývala aj z dreva. Tento svietnik s ôsmimi ramenami sa používal len na tento sviatok. Počas horenia sviečky sa rodina zvyčajne hrala s deťmi s kovovými trendelmi. Malé deti zvykli dostať malý darček, napríklad spoločenskú hru alebo sladkosti. Aj v súčasnosti sa v rámci židovskej náboženskej obce robieva spoločná slávnosť na Chanuku, keď deti dostávajú malé darčeky, hrajú sa, spievajú. Obnovuje sa aj tradícia chanukových programov v Redute. Niektorí ľudia volajú sviatok Chanuka aj židovské Vianoce.

Už za 1. ČSR sa v niektorých, nie však ortodoxných rodinách, začal objavovať na Vianoce stromček a dávali sa väčšie dary, tak ako to býva zvykom v kresťanských rodinách. Tento zvyk sa veľmi rozšíril najmä po 2. svetovej vojne, ako jednoznačná snaha o asimiláciu židovského obyvateľstva. S pôvodným sviatkom to však nemá žiadny súvis.

Purim

Najveselším sviatkom v židovskom kalendári je *Purim*. Sviatok pripomína udalosť pred 24 storočím, keď Židia žili v Perzii. Perzského kráľa Ahasvera presvedčil jeho radca Haman, aby vyhubil vo svojom kráľovstve všetkých Židov. Ester, krásne židovské dievča, ktoré bolo manželkou kráľa, sa to dozvedela od svojho tútora Mordechaja a vyprosila pre nich milosť. Tento deň pripadá na Purim deň, to znamená na deň, keď boli Židia predurčení k zániku. Príbeh je popísaný v knihe Ester, z ktorej sa číta v predvečer sviatku, 13. adara. Táto kniha biblie je napísaná na dlhom úzkom pergamene, ktorý je vložený do puzdra. Počas čítania deti rapkajú rapkáčmi vždy vtedy, keď sa spomenie meno Haman.

Oslava je spomedzi židovských sviatkov výnimočná. Pije sa, hrá, vtipkuje a zajedá. Mladí ľudia a deti si obliekajú masky a posielajú ako darčeky sladkosti a pečivo. Chudobní dostávajú peňažné dary, ktoré prinášajú deti v maskách. Tradičné jedlo sviatku je *Hamantaschen* - *Hamanove vrecká*. Sú to malé trojuholníkové koláčiky, plnené makom alebo lekvárom.¹⁴

Na Októbrovom námestí, na Kapucínskej, na Zámockej, na Rybnom námestí a samozrejme na Židovskej ulici, tam všade bolo možné v Bratislave vidieť veselé šantenie ľudí počas sviatku *Purim*. Ľudia sa preobliekali do rôznych masiek, deti najmä

וככה מגעילין את הכלים

וככה לשים ואופים את המצות

Príprava na Pesach - varenie a pečenie macesov

za vtáčiky, kvety, dievčatá za Ester, za zdravotnú sestričku tzv. *hadasu*, chlapci zasa za *Ahašvíru*. Chlapci z rabínskych škôl v rôznych maskách sa vozili na vozíku ťahanom koníkmi po Židovskej ulici. Hlavným motívom sviatku bolo obdarovanie, tzv. *šlachmónes*. Pieklo sa rôzne drobné pečivo, ktoré sa posielalo rodine, známym. Na tanier alebo misku sa pridalo aj južné ovocie. Každá rodina mala aj okruh známych, ktorí boli chudobní. Tým sa po deťoch posielali peniaze. Typickým pečivom boli tzv. *kindl*, plnené makom alebo orechami, ktoré pripomínali tvarom dieťaťko v perinke. Pri čítaní knihy Ester bolo zvykom, že keď sa spomenulo meno Haman, ľudia zadupali nohami o zem.

O sviatku Purim sa hovorilo ako o židovských fašiangoch.

Pesach

Sviatok sa oslavuje na jar a pripomína exodus Židov z egyptského zajatia pred 4 tisíc rokov, podobne ako sviatok Sukkot. *Pesach* sa začína večer 14. nisanu a trvá 8 dní. Udalosti, ktoré pripomínajú tento sviatok, sú popísané v tóre. Židia ťažko pracovali v zajatí v Egypte v neľudských podmienkach. Vtedy si Hospodin spomenul na svoj národ a prikázal Mojžišovi a Áronovi, aby žiadali u faraóna prepustenie Židov z otroctva. Faraón váhal, a preto Boh potrestal jeho krajinu strašnými pohromami, známymi zo Starého zákona ako desať rán egyptských. Poslednou ranou, po ktorej sa faraón rozhodol Židov prepustiť, bolo usmrtenie všetkých

prvorodených Egyptanov. Aby anjel smrti, ktorý počas noci prešiel celú krajinu, rozpoznal židovské prstbytky, prikázal Hospodin Židom označiť rámy a prahy ich dverí krvou baránka. Takto označené domy anjel smrti obchádzal. Od toho je odvodené aj pomenovanie sviatku. Slovo *pesach* znamená obchádzanie, obfdenie, vyhnutie sa.

Keď Židia odchádzali z Egypta náhle, v zhone, nemohli si pripraviť kysnuté cesto na pečenie chleba. Odišli len s nekysnutým cestom, z ktorého na ceste piekli placky. Preto sa sviatok volá aj sviatkom nekysnutého cesta a jeho symbolom je oblátka z nekysnutého cesta, tzv. *maces*.

Pesach sa oslavuje vyše 3 300 rokov. Počas jestvovania chrámu mal aj svoj poľnohospodársky význam. Patril k trom pútnickým sviatkom (popri Sukkote a Šavuote). Na druhý deň sviatku sa prinášala do chrámu ako obeť prvá úroda jačmeňa v množstve jedného *omeru*. Zároveň sa v tento deň začal rátať *omer*, obdobie 50 dní medzi sviatkami *Pesach* a *Šavuot*. Slovo *omer* znamená snop, ale je zároveň aj synonymom pre objemovú mieru. Jeden *omer* predstavuje asi 2,25 litra. Po zničení jeruzalemského chrámu dostal sa do popredia náboženský a dejinný význam sviatku.¹⁵

Počas sviatku nie je dovolené jesť chlieb z kysnutého cesta, pečivo, cestoviny, používať múku a kvasnice. Preto sa v období pred *Pesachom* ľudia intenzívne venujú prípravám a upratovaniu, aby v dome neostala ani stopa po chlebe a iných potravinách. Zvláštna pozornosť sa venuje kuchyni a

Príprava na Pesach - hľadanie a spaľovanie chamecu

kuchynskému nábytku, v ktorých nesmie zostať ani omrvinka. Podľa náboženských predpisov, musí v predvečer sviatku domáci pán pri svetle sviece preskúmať všetky miestnosti a zistiť, či sa tam nenachádza tzv. *chamec*, teda zvyšok potravín. Po prehliadke hovorí nasledovné slová: "Všetok kvas a všetko kvasené, čo je v mojej držbe, čo som nevidel a nezničil, nech sa považuje za zničené a za rovné prachu zeme". Všetok nájdený *chamec* sa spaľuje.¹⁷

Do vyčistených kredencov sa ukladá úplne iný riad, tzv. *pesachový*, na ktorom sa jedlo podáva počas celých sviatkov. Okrem nich možno použiť z ostatných nádob tie, ktoré možno vyhriať až do červeného žiaru. Až potom sú spôsobilé na prípravu *pesachových* jedál. Hovorí sa, že sú *kašerns*. Slovo je odvodené od výrazu *kašrut* - to znamená dovolené, čisté, vhodné a vo všeobecnosti sa vzťahujú na potraviny spôsobilé na jedenie podľa rituálnych predpisov. Na Slovensku sa používajú slová *kóšer*, *kóšerovať*, ich zmysel je odvodený tiež od slova *kašrut*.

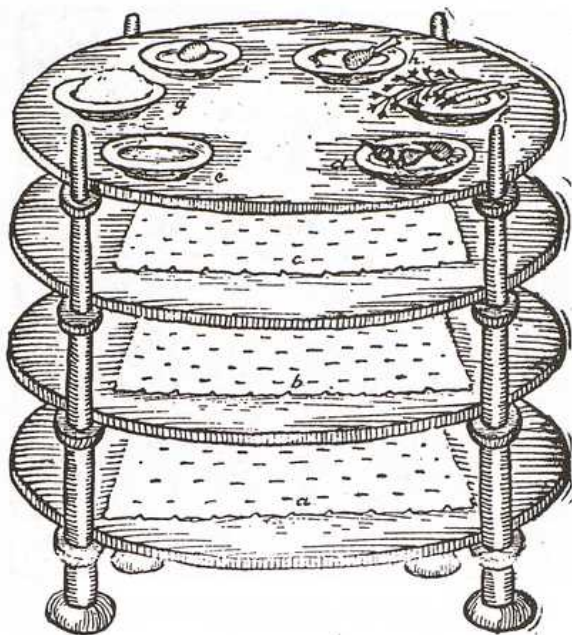
Všetky potraviny používané počas sviatku sú zvlášť prísne kontrolované, a to od surovín až po finálne výrobky. Suroviny prinesené do domácnosti sa dôkladne umývajú. Prísne sa kontroluje aj víno, ktoré musí byť vyrobené a zabezpečené pod dohľadom odborníka. V centre pozornosti je výroba *macesov*. Židovské náboženské obce sa vždy starali o to, aby aj chudobní ľudia dostali *macesy* v zodpovedajúcej kvalite a množstve na sviatok Pesach zadarmo.

Najdôležitejšou udalosťou sviatku Pesach je spoločná večera, tzv. *séder*. Začína sa čítaním *Haga-*

dy, čo je kompozícia biblického textu, stredovekej poézie a ľudových piesní. Slovo *séder* znamená usporiadanie, a tak nielen slovný doprovod, ale i prestretie stola, rozloženie jednotlivých pokrmov, poradie ich jedenia a ďalšej réžie večere sa riadi podľa *séderovej Hagady*. V nej sú zaznamenané aj otázky, ktoré kladie najmladšie dieťa hlave rodiny. Majú súvislosti s biblickým príkazom dať deťom odpoveď na otázky o význame sviatku Pesach.¹⁸

Séderová večera sa koná v slávnostnej atmosfére, pri bohatom osvetlení. Každý účastník večere, aj dieťa, má pred sebou pohár s vínom. Najkrajšia čaša naplnená vínom stojí pri prázdnom mieste. Je to miesto pre očakávaného hosta, ktorým môže byť podľa tradície prorok Eliáš. Ten má priniesť zvesť o skorom príchode mesiáša. Preto sa v istej časti večere nechávajú otvorené dvere a malé deti sa posielajú von, aby sa pozreli, či prorok neprichádza.¹⁹

Na slávnostne prestretom stole sa pred hlavou rodiny kladú symbolické jedlá Pesachu. Používajú sa na to špeciálne *sédrové* misy alebo stojany. Na stole musia byť zastúpené tri kusy nekysnutých placiek, tzv. *macesov*. Sú položené na troch stupňoch *sédrového* stojana, alebo ak ten nie je, ležia na stole, každý zvlášť zabalený do obrúska. Na vrchnej, štvrtej platni stojana alebo na *sédrovej* mise sú potom misky, v ktorých ležia ďalšie *pesachové* jedlá. Je to kosť s kúskom mäsa, tzv. *zeroa*, ktorá symbolizuje obeť baránka. Ďalej je to natvrdo uvarené vajčko, ktorého krehká škrupinka symbolizuje krehkosť ľudského osudu a okrem toho je aj symbolom plodnosti a

Stojan na séderovú večeru, podávanú v predvečer sviatku Pesach. Ilustrácie z publikácie Haggada šel Pesach. Tel Aviv, 1990.

spomienkou na neúspešný pokus faraóna o zničenie židovského národa. Ostré plodiny, ako napríklad chren alebo redkvičky, tzv. *maror*, symbolizujú horkosť otroctva. Ďalej sú tam zelené rastliny, tzv. *karpas*, napríklad petržlenová alebo zelerová vňať, ktoré svojou farbou symbolizujú jar, život a nádej. Ďalší z pokrmov sa volá *charoset* a je to zmes orieškov, mandlí, škoric, jablák a vína. Červená farba charosetu pripomína hlinu, z ktorej zajatci robili tehly na egyptské stavby. Okrem toho je na stole položená čaša so slanou alebo octovou vodou, do ktorej sa namáča zelená vňať. Pripomína slzy preliate Židmi v Egypte. Hlava rodiny postupne všetky jedlá ochutnáva a predkladá ostatným členom. Potom nasleduje bohatá slávnostná večera, na ktorú sa múčne časti jedál pripravujú výlučne z macesovej múky. K tradičným židovským jedlám patria napríklad tzv. macesové knedle, *kneidlach*, ktoré sa zavárajú do polievky. Robí sa aj rôzne pečivo z macesovej múky, orechov a vajec, ktoré máva rôzne tajuplné názvy, napríklad *grimmzlech*, *macelokš*. Macesovou plnkou sa plní ryba i hydina.²⁰ K príjemným súčasťami večere, ktorá trvá dlho do noci, je náboženská povinnosť štyrikrát vypíť čašu vína. Pri pití sa má človek opierať rukou o ľavý bok, ako to bolo zvykom u slobodných, významných mužov v staroveku, ktorí hodovali poležiačky.²¹

Aj v bratislavských židovských rodinách sa pred sviatkom Pesach robilo veľké upratovanie

domácnosti, najmä kuchyne. Často to bolo spojené aj s maľovaním. Drhli sa riady, kredence a vymenil sa riad za pesachový, ktorý bol po celý rok odložený zvlášť, aby neprišiel do styku s riadom bežným. Prvou starosťou bolo zadováženie si všetkých predpísaných potravín a dostatočného množstva macesov, alebo aj *mackov*, ako ich volali. Kedysi to nebýval problém, pretože boli bežne dostať u židovských pekárov a náboženská obec zaručovala ich rituálnu čistotu. Základným princípom bolo, že sa pesachové macesy nesmeli v žiadnom procese výroby dostať do styku s inými potravinami, to znamená s múkou alebo kvasnicami, s kysnutým cestom. Bola dostať aj macesová múka, z ktorej sa robili knedle do polievok, plnky, cukrovinky. Ľudia pokladali tieto jedlá za delikatesy a tešili sa na ne celý rok.

Dlhé roky po 2. vojne sa vyrábali macesy v normálnej pekárni v Zlatých Moravciach. Ženy tam raz za rok všetko dôkladne vyčistili a pod dozorom rabína napiekli macesy na celý rok pre všetky židovské obce na Slovensku. V súčasnosti sa dovážajú z kóšer pekárni z Budapešti.²²

Šavuot

Šavuot znamená doslova týždne a sviatok sa oslavuje 7 týždňov po Pesachu. Pripadá na 6. a 7. sivana, čo býva v júni a zodpovedá našim letniciam. V tento deň dostal podľa tradície Mojžiš od Hospodina Desatoro prikázaní na hore Sinaj. Zároveň je Šavuot aj dôležitým poľnohospodárskym sviatkom a je tretím z tzv. pútnických sviatkov - *Šaloš regelim*. V starom Izraeli bol čas medzi Pesachom a Šavuotom obdobím zberu obilia a začal sa aj zber skorého ovocia. Po tieto dni chodievali ľudia do Jeruzalema na púť a prinášali dary do chrámu, tak ako aj na sviatky Sukkot a Pesach. Šavuot má väzbu k zberu pšenice, ktorá dodnes predstavuje najvýznamnejšiu obilninu izraelského poľnohospodárstva. Na tento sviatok sa zvyknú domy, ulice i synagógy ozdobovať zelenými halúzkami, kvetmi a ovocím. Číta sa z knihy Ruth, ktorá obsahuje krásne opisy žatvy v biblických časoch. Niet pochyb o pevnej väzbe medzi žatvou obilia a knihou tóry, ktoré predstavujú zem a knihu, obživu tela a obživu ducha.

Na Šavuot je zvykom jesť mliečne jedlá. Jedna z legend hovorí, že skôr ako Židia dostali tóru, držali pôst bez mäsa ako prejav osobnej obete. Iné zasa hovoria, že tóra je pre toho, kto ju študuje, taká sladká a výživná, ako mlieko a med. Preto sa deň, keď Židia dostali tóru, uctieva mliečnymi jedlami, ale jesť sa môže čokoľvek.²² Z dávnej minulosti pochádza aj ľudový výrok, ktorý znie takto: "Sukkot je sviatok,

počas ktorého sa môže jesť len v chate, Pesach je sviatok, počas ktorého je zakázané jesť kysnuté cesto a Šavuot je sviatok, počas ktorého sa môže jesť čokoľvek a kdekoľvek".²³

V bratislavskom prostredí sa sviatok nazýval *Švijés* a vyznačoval sa vyzdobenými bytmi, domami a kostolmi. K výzdobe sa používali najmä práve kvitnúce halúzky jazmínu. Podávala sa sviatočnejšia strava, na raňajky koláč s kávou a na obed mäso.

Tiša b'v

Tradícia popisuje tento deň ako deň nešťastný, ktorý prináša židovskému národu rôzne pohromy, napríklad zničenie oboch jeruzalemských chrámov, medzi ktorými je časové rozpätie 656 rokov. Stalo sa to v ten istý deň kalendára, a to deviateho dňa mesiaca av - Tiša b'v. Na tento spomienkový deň sa viaže veľa zvykov a tradícií. V súčasnej podobe sa oslavuje necelých 2 000 rokov a je náhradou za staršie pôstne dni. V tento deň je predpísaný pôst, ale nie tak prísny ako Jom kipur. Dňom Tiše b'av končí týždeň, tzv. mliečny týždeň, počas ktorého sa nesmie jesť mäso. Jedlá sa najmä ryby, mlieko, mliečne výrobky, zeleň, ovocie. Odporúča sa aj návšteva cintorínov. Zakazuje sa nosiť kožená obuv, väčšie umývanie okrem rúk a tváre a zakázané je aj štúdium tóry a talmudu. V domácnostiach i v synagóge sa nesedí na stoličkách, ale na zemi, na znak smútku.²⁴

Tento pôstny týždeň v horúcom lete sa dodržiaval aj v bratislavských ortodoxných židovských rodinách.

Šabbat

Rovnakú vážnosť ako kalendárnym sviatkom, pripisuje židovské náboženstvo sväteniu každej soboty, tzv. *šabbatu* alebo *šábesu*. Svätenie soboty sa spomína ako jedno z príkazov Desatora. Od Židov prevzali svätenie jedného dňa v týždni aj kresťania a mohamedáni. Židovská sobota je zhrnutím celého náboženského zmysľania a odzrkadľuje všetky jeho podstatné črty. Zodpovedá tomu aj veľký počet príkazov a nariadení vzťahujúcich sa na sobotňajší deň. V knihe Genezis sa píše, že Hospodin - Boh svet stvoril za sedem dní, šesť dní pracoval a siedmy posvätil a venoval odpočinku. Preto sa v tento deň zakazovali všetky druhy aktivity, práca, obchod, vyučovanie. Svätenie soboty v ponímaní židovského náboženstva nie je útekem od práce, je to vzdanie úcty práci. Židovská sobota stála v opozícii princípom antickej spoločnosti, kde otroci neboli vnímaní ako ľudské bytosti. V tóre sa preto spomína, že zákaz pracovať sa vzťahuje na všetkých členov domácnosti, aj na sluhov a aj na hospodárske zvieratá. Znesvätenie soboty bývalo smrteľným hriechom. Chápalo sa

ako znesvätenie celého náboženstva a bohorúhačstvo.²⁵

Sviatok sa začína v piatok po západe slnka, keď sa objavujú prvé hviezdy na oblohe. V mnohých rituáloch sa Šabbat pokladá za krásovnú, ktorá prichádza, aby pobudla deň s rodinou. Preto sa víta ako jej veličenstvo. Dom je uprataný, nákupy a varenie sú skončené. Stôl je slávnostne prestretý a rodina je oblečená s náležitou starostlivosťou. V piatok popoludní bolo zvykom, že Židia navštevovali rituálny kúpeľ - *mikve*, aby privítali sobotu v telesnej čistote.

Pani domu víta *šabbat* najprv tým, že zapáli sviečky v svietniku na stole. Otec - hlava rodiny recituje *kiduš* - požehnanie vína a požehnanie chlebu. Dva chleby ležia v obrúsku na stole a upomínajú na dvojitú dávku manny, ktorú izraelským na úteku z Egypta zoslal Hospodin práve v piatok, aby ju v sobotu nemuseli zbierať a porušovať tak sviatočný kľud. Už večera v predvečer šabbatu - tzv. *Erev šabbat* je slávnostnejšia, ako po iné dni a má viacero chodov. Samotný deň soboty je oddychovým aj pre pani domu. Celý obed na šabbat je pripravený dopredu tak, že sa jedlá dusia od piatku predvečera pomaly v rúre až do druhého dňa. Tým získajú svoju typickú chuť dlho vareného jedla. Ústredným jedlom šabbatu je tzv. *čolent* - *šólet*. Základom jedla je mäso, jačmeň, fazuľa.

Aj záver šabbatu je symbolický. Otec prednáša nad pohárom vína pozdrav na rozlúčku - *havdalu*. Všetci spoluhodovníci si privoniajú ku koreniu - škoric, muškátu, hrebíčku - ktoré sa uchováva v nádobkách, tzv. *besomim*. Robilo sa to preto, aby si ľudia uvedomili rozdiel medzi sviatkom a nadsádzajúcim všedným dňom. "Sviatočná duša, ktorá v sobotu prebýva v tele človeka, má byť pozdravená na rozlúčku vôňou."²⁶

Aj v bratislavských židovských rodinách malo svätenie šábesu ritualizovanú podobu. Predvečer sviatku, v piatok podvečer sa slávnostne prestrel stôl, zapálili sa sviečky na stole v svietnikoch a pred miesto, kde sedával otec alebo starý otec - hlava rodiny, sa položili dva pletené chleby, tzv. *barchesy*. Boli zakryté obrúskom. Na stole bol položený pohár na kôšerné víno, tzv. *kideš*. Na zahájenie šábesu sa išlo najprv do kostola a po návrate z modlitieb otec požehnal deti a obradne si umyl ruky pod vodou z krčiazka, ktorý stál pri umývadle. Nasledovala modlitba nad chlebami. Večera sa začínala delením požehnaného chleba medzi všetkých stolovníkov. Každý zaň v modlitbe poďakoval. Na začiatku večere si otec upíjal aj víno z ozdobného pokálu, pričom sa modlil. Všetci pri stole počas týchto modlitieb stáli. V sobotu večer na ukončenie šábesu sa išlo zasa do

kostola na modlitby. Potom sa robila tzb. *hafdala*. Každému členovi rodiny sa v zvláštnej koreničke dávalo privoňať ku koreniu a každý si mohol upíť aj troška vína. Aj tento rituál vykonával najstarší muž v rodine.

Keďže sa v sobotu nesmelo pracovať, nakúpiť a pripraviť všetko na šábés sa muselo ešte v piatok. Väčšinou sa kupovala ryba, ktorá sa nechala postáť najskôr v soli a potom sa z nej robila huspenina s bobkovým listom, tzv. *zulc*. Huspenina sa robievala aj z teľacieho mäsa. Matka pripravila aj pletené chleby z múky vody a soli, tzv. *barchesy*, ktoré sa doniesli k pekárovi upiecť. Keď sa pre upečené *barchesy* v piatok poobede išlo, zároveň sa niesol k nemu uvariť *šólet*. Šólet sa najčastejšie pripravoval z fazule alebo z fazule a krúp, pridával sa kúsok mäsa, buď údené hovädzie alebo masťnejšie hovädzie mäso. Fazuľa sa dávala vopred namočiť. Keď sa varil šólet s krúpami, dávalo sa menej vody, aby bolo jedlo suchšie. Nieкто dával do šóletu celé vajčeka, ktoré postupným dlhým varením úplne zmäkli a zhnedli. Pre hotový šólet sa chodievalo k pekárovi okolo 11. hodiny v sobotu. Na šábés sa pripravovali aj iné jedlá, napríklad dusené hovädzie mäso s tarhoňou, pečená hydina a pod., ktoré sa dali ľahko v sobotu zohriať. Niektoré rodiny si však šólet pomaly varili v plynovom sporáku doma. Keďže bolo zakázané v sobotu pracovať, nebolo dovolené ani zapáliť oheň. Preto mali rodiny, ktoré si to mohli dovoliť, kresťanskú slúžku, ktorá v sobotu zohriala jedlo. Bolo však samozrejme, že keď sused videl v sobotu Žida stáť pod bránou, určite potreboval buď zapáliť oheň alebo svetlo. Takéto služby bývali úplne bežné.

V sobotu na obed, ale aj v iné dni, chodili do mnohých rodín na stravu študenti z talmudských škôl. Niekedy chodil do rodiny v istý deň jeden študent aj tri - štyri roky, kým nevyštudoval. Do Bratislavy, kde boli najlepšie talmudské školy, chodievali študovať chlapci najmä z východného Slovenska.

Počas soboty sa ľudia vyobliekali a navštevovali okrem bohoslužieb aj rôzne prednášky, kde rabíni vysvetľovali význam náboženstva a dejiny židovstva. Mohlo sa chodiť aj na výlety, avšak nie so záťažou, čo náboženské predpisy zakazovali tiež. Najviac však

ľudia odpočívajú, diskutovali a čítali. Šábés bol teda skutočným dňom oddychu.

Aj v súčasnosti sa v židovskej kuchyni pripravujú tradičné šábésové jedlá: redší *šólet* z fazule a hustejší *ričet* s krúpami, ktoré sa varia podľa predpisu po celú noc. Pridáva sa hovädzie mäso, ktoré je *kóšer*, to znamená, že zviera bolo rituálne zabitá a odkrvnená. Na túto prácu prichádza z času načas *šachter* z Košíc alebo z Bardejova a mäso sa dá zamraziť. Podobne sa postupuje aj s hydinou. Na šábés a iné veľké sviatky sa dodnes v kuchyni pečú aj barchesové chleby. Na šábésové jedlá pripravené tradičným spôsobom chodievajú najmä starší ľudia a v poslednom období aj Židia z cudziny, ktorí pricestujú na návštevu. Varenie *kóšer* jedál v domácnosti nie je v súčasnosti možné, pretože sa potrebné suroviny nedajú kúpiť tak ako kedysi. Židovská obec v Bratislave zatiaľ ani neuvažuje o založení reštaurácie so židovskými špecialitami, ktoré sú inak vo svete bežné.

Národná a náboženská identita židovstva, ktorá pretrvávajúce súvislo niekoľko tisícročí, je jeden z najpozoruhodnejších javov ľudských dejín. Je preto veľká škoda, že sa týmito otázkami slovenská kultúrna história 50 rokov nezaoberala. S takým dlhým odstupom času sa dá život židovskej komunity na našom území len veľmi ťažko rekonštruovať. Treba pripomenúť, že po 2. svetovej vojne sa z približne 90 000 slovenských Židov vrátilo z koncentračných táborov asi 10 000 ľudí. Po roku 1945 aj tieto zvyšky v niekoľkých vlnách emigrovali. Ľudia židovského pôvodu, ktorí tu ostali, snažili sa vedome o asimiláciu a k svojim kultúrnym a náboženským tradíciám sa prestali hlásiť. V súčasnosti je na Slovensku v židovských náboženských obciach registrovaných asi 3 000 ľudí, v samotnej Bratislave potom asi 500 ľudí. Väčšina z nich, ktorí ešte môžu povedať o spôsobe života pred päťdesiatimi rokmi, má vyše 70 rokov. Mnohí z nich však nie sú ochotní sa k otázkam židovstva vyjadrovať. Výskumy sú teda náročné na čas i prácu s informátormi. Napriek tomu treba v nich pokračovať, pretože o niekoľko rokov už nebude nikto, kto podá svedectvo o živote a kultúre etnika, ktoré sa tiež podieľalo na vytváraní dejín na Slovensku.

- 1 KAMENEC, I.: Bulletin výstavy slovenskej židovskej kultúry. SNG, Bratislava, 1991, s. 5-6.
- 2 FRANEK, J.: Judaizmus. Bratislava, Archa, 1991, s. 45-47.
- 3 SIRKIS, A.: A Taste of Tradition. The How and Why of Jewish Cooking. Tel Aviv, 1989, s. 9.
- 4 FRANEK, J.: c.d., s. 61-63.
- 5 SIRKIS, R.: c.d., s. 9-10.
- 6 Tamže, s. 17.
- 7 FRANEK, J.: c.d., s. 63-64.
- 8 SIRKIS, R.: c.d., s. 17-18.
- 9 FRANEK, J.: c.d., s. 66-68.
- 10 SIRKIS, R.: c.d., s. 23.
- 11 SAXLOVÁ, M. - SÝS, K.: Šoulet a jiné básně aneb židovská kuchařka. Bonart a Esprit, 1991, s. 11.
- 12 FRANEK, J.: c.d., s. 71-72.
- 13 SIRKIS, R.: c.d., s. 27.
- 14 Tamže, s. 47.
- 15 FRANEK, J.: c.d., s. 73-74.
- 16 SIRKIS, R.: c.d., s. 69.
- 17 Haggada šel Pesach (Predpisy týkajúce sa sviatku Pesach.) Tel Aviv, Sinai publishing, 1990, s. 1.
- 18 SAXLOVÁ, M. - SÝS, K.: c.d., s. 12.
- 19 FRANEK, J.: c.d., s. 76-77.
- 20 SAXLOVÁ, M. - SÝS, K.: c.d., s. 13; FRANEK, J.: c.d., s. 77, SIRKIS, R., c.d., s. 69-71.
- 21 Haggada šel Pesach, c.d., s. 4-5.
- 22 SIRKIS, R.: c.d., s. 105.
- 23 FRANEK, J.: c.d., s. 80.
- 24 Tamže, s. 84-85.
- 25 Tamže, s. 47-52.
- 26 SIRKIS, R.: c.d., s. 115; -SAXLOVÁ, M. - SÝS, K.: c.d., s. 10-11.

TRADITIONAL JEWISH CELEBRATIONS AND THEIR CHARACTERISTICS IN THE BRATISLAVA AREA

Summary

Jewish history is an organic part of Slovak history. Jews have lived in Slovakia for at least a millenium, yet we know very little about their history, religion, celebrations and customs. Questions regarding the Jewish population had always been approached with some reservation, being closely acquainted with the Jewish ethnic group was looked upon with distaste. Resource literature regarding the given problem, until recently, has been nearly completely missing. This article is an attempt to fill this gap, an article which arose in the framework of research into the Jewish community in Bratislava, as a part of the research project entitled, "Ethno-Cultural Processes in the Large Cities of Europe". The project was conceived through the need for ethnographic study.

Holidays and celebrations are explained in this text from the viewpoint of significant levels of importance, meaning they are shown from the view of seasonal agricultural rituals, as well as from the view of their being prescribed religious regulations and from their historical importance. At the same time, the project concentrates closely on the ideal of the celebrated occasion as it is prescribed by religion. The conclusion of this text dedicated to the prescribed holidays in the Bratislava area, in the 1930's. Much of the information about holidays and their characteristics has been gained through informants who came from Orthodox Jewish families, families who celebrated all of these prescribed holidays.

The Jewish New Year -- *Roš hašana* or *Rosh Hashanah*. People greeted the New Year in an introspective spirit, evaluating their own actions, asking God about the blessings of the coming year by means of prayers, religious leaders, charitable gifts and so on. In Bratislava, on the holiday called *Roš Ša šone*, informants were able to recall

the trumpeting of the *šófer* sounding from the synagogue during the holiday. People dressed for the holiday and did not work. Almost the whole two days were held in temple. In the afternoon of the second day, they would go to the Danube and symbolically throw their sins in the water. Holiday braided breads would be prepared, like *barches*, honey was put in small bowls on the table and meat was cooked in a carrot sauce. On principle they would eat nothing sour.

According to Jewish tradition, the divine judgement of man and his fate would come true on *Roš hašana*. The final verdict however, would be made on the day of peace-making, *Jom kipur* or *Yom Kippur*. Also on this day, many "tepid", less religious people would come to temple. A very strict fast would have been held to with the orthodox, such that they would not have been even able to rinse out their mouths. Just prior to the sunset before the holiday the last food would be eaten for a 24-hour period. Women having white costumes would wear them on this holiday white clothes and would cover their heads with white scarfs.

Four days after the solemn *Jom kipur*, came the period of joy, the celebration of the "stalls", called *Sukkot* or *Succoth*. This holiday had two meanings. It gave thanks for the harvest on the one hand, while on the other, it was a reminder of the bondage of the Jews in slavery in ancient Egypt, during which the people had lived in provisional stalls. The Bratislavan Jews also built stalls on *Sykes*, as they called the holiday, in which they ate during the holiday. They built them mostly in courtyards, on balconies and on terraces of houses. The walls of the stall would be from sheets, while the roofs would be from leaves or rushes. For seven days all main meals would be eaten in the stall; Orthodox Jew would eat all food there. The

provisions were more celebratory in character. Most important were the first two days of the holiday, when no work could be done, although food could be cooked.

The Jewish calendar then advanced to the celebration of *Chanuka* or *Chanukah*. It took place over eight days around the time of the winter solstice. The celebration marked the reconsecration of the temple in Jerusalem, after the violations of the pagan war in the year 165 B.C. In this celebration the Chanukah menorah was used, holding nine candles. Each Jewish family in Bratislava had such a menorah. The affluent would have one of silver, the poor, one of brass, but wooden menorahs existed as well. During the lighting of the candles, which were lit one by one, each day one more, the families customarily played with children in social games. Small children got used to receiving little gifts. During the time of the first Czechoslovak Republic, the custom had already begun in some non-orthodox households of decorating a tree, around Christmastime, as was the tradition in Christian families. This custom spread mostly during the Second World War in the unambiguous attempt to assimilate Jewish inhabitants with the mainstream of society.

The most joyous holiday was *Purim*, which marked the deliverance of the Jews from Persian captivity by the beautiful girl Esther. They drank, played, joked and ate. Children and youth donned masks and exchanged small gifts of sweets. In Bratislava it was possible to see the happy mischief-making of people during *Purim*. Children dressed mostly as birds, flowers, or girls as Esther or her cousin, the so-called *hadasa*, and boys as *Ahashvir*. The main point of the holiday was in gift-giving, showing generosity. Small bread would be baked, *kindl*, and together with tropical fruits it would be distributed to families. Masked children also handed out money to poor people.

In the spring, the holiday, *Pesach*, or *Passover* was celebrated to mark the exodus of the Jews from Egyptian captivity. During the celebration one would not have been allowed to eat leaven bread, baked goods, or anything from flour prepared with yeast. Before Passover people were intensively dedicated to cleaning, in homes it was not possible to find even a trace of bread or other foods. On the evening before the celebration it was necessary for the man of the house to search all places with a candle in his hand and find if there was any unallowable *chamec* of excess food. Dinnerware would be put in the clean cupboard, the so-named "passover" dishes, in which food would be put only during this holiday. All the food that was put out for the holiday was subject to strict control. The most important event of Passover was the common dinner, the *séder*. The word *séder* meant the setting in order of such that was not only verbally meant, but also the covering of the table, the laying out of the silver and the order of the arranged food as dictated by the *séder Hagadah* - the Biblical text. On the celebratory covered table, the symbolic food of Passover was placed before the head of the family; three pieces of unleaven bread known as *maces* or *matzo*, above with a piece of meat, hard-boiled egg, horseradish or radishes, parsley and celery leaves and a food from nuts, almonds, cinnamon, apples and vine, which looked like and represented the clay from which the

Jews had had to make bricks for the Egyptian pharaohs. Around this, a bowl with salty or vinegary water was positioned on the table, in which green herbs were dipped to mark the tears from the flight from Egypt. A rich dinner would follow this, in which food would have been prepared exclusively from matzo flour. All of these customs were upheld by Bratislavan Jews.

The *Šavout* was celebrated seven weeks after Passover. According to the tradition it was on this day God gave Moses the Ten Commandments on Mount Sinai. The *Šavout* was, at the same time, also an important agricultural festival, being connected with the wheat harvest. In the area around Bratislava the holiday was known as *Šviies* and was marked by jasmine decorating flats, homes and temples. A more celebratory fare was offered for eating.

Tradition describes the *Tiše b'av* or *Tishri* holiday, as a day, which brought the Jewish nation various disasters. That is why this day ends the prescribed week-long fast, known as "Milk Week". During this week, the Jewish people could not eat meat, but could eat milk products, fish, fruit or vegetables. This fast week, during the heat of the summer, was upheld by Bratislava's Orthodox families.

The Jewish religion gave equal importance to the sacraments and service every Saturday, on what was called *Šabes*, the Sabbath, as it did the calendrical celebrations. The Jewish Saturday was a summing up of the whole of the Jewish religious consciousness and it mirrored its main lines. The Sabbath Saturday in accordance with Jewish beliefs was not an escape from work, but celebration of work. The ban to work on Saturday was applied to all household members and also to servants and farm animals. The celebration began on Friday after sunset. All meals for the Sabbath had to be prepared by Friday and food from Friday evening was slowly stewed until Saturday. Bratislavan Jews followed this ritual form. The evening before the Sabbath the ritual table would have been arranged, and then, for the meal, candles would be lit on the table and, before the place where sat the head of the family, the braided bread called *barches* would be placed. On the table stood glasses for the kosher wine, known as *kideš* or (*kiddush*). On the opening days of holidays, they used to go to the temple, and upon returning from prayers, the father would bless the children and ritually wash his hands. The dinner would begin by dividing bread among those present at the table. After the end of the Sabbath, on Saturday evening *Afdala* was made. Each person would be given a special spice-bottle with smelling-spices and each would drink a little wine. Because no one worked on Saturday, the buying and preparing of everything had to be done on Friday. A fish was bought by many in jelly, called *zuc*. The mother would prepare more braided bread, *barches*, which was brought to the baker's. When Friday afternoon came around, *šólet* was brought there to be cooked, most often having been prepared from beans and wheat, with a piece of meat added. For prepared *šólet*, they used to bring it to the baker's on Saturday before lunch. Some families cooked *šólet* at home on their gas stoves. On Saturday, people dressed in

their best and visited religious services and sometimes would attend various lectures about the history and the meaning of their religion. Most people however, rested discussed and read.

Slovak cultural history had not concerned itself with questions regarding Jewish cultural history for the past 50 years. With such a gap in time, our understanding of life in the Jewish community can only be reconstructed with some difficulty. At present there are about three thousand people registered in the Jewish community in Slovakia,

five hundred of which are in Bratislava. The majority of them, which still are able to speak about the original life from over fifty years ago, are seventy-years old. Many of these potential informants do not wish to talk about the Jewish phenomena. Research, therefore, necessitates a considerable outlay of time and work with informants, but despite this, there is the need to advance the research as soon there will be no one left who can bear witness to the life and culture of the Jewish ethnic group, a group which took part in creating the history of Slovakia.

Slovenský národopis

Vydáva Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Ročník 40, 1992, číslo 4
Vychádza štvrtročne.

Hlavný redaktor:
PhDr. Milan Leščák, CSc.

Výkonné redaktorky:
PhDr. Lubica Chorváthová
PhDr. Zora Vanovičová

Typografia: Eva Koubeková

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Lubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc., Doc. Emília Horváthová, DrSc., PhDr. Václav Hrníčko, PhDr. Josef Jančář, CSc., PhDr. Milan Kiripolský, PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Martin Mešša, PhDr. Ján Mjartan, DrSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Miroslav Válka, CSc.

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Registr. č. 7091

Cena 39,- Kčs (jednotlivé číslo), celoročné predplatné 156,- Kčs.

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma Slovak Academic Press, spol. s r.o., P.O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly review of Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 40, 1992, No 4

Editors: Milan Leščák, Lubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Address of Editor: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'Ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 40, 1992, No 4

Rédacteurs: Milan Leščák, Lubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Rédaction: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 40, 1992, Nr.4

Redakteure: Milan Leščák, Lubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Redaktion: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Cena: Kčs 39.—

MIČ 49 616